

A munkahelyi könyvtári szolgáltatások helyzete, a nyilvános könyvtári ellátásban való részvétel lehetőségei

A szakszervezeti könyvtárak története lényegében a múlt században létrejött munkásegyleti, szakszervezeti könyvgyűjteményekig nyúlik vissza. A könyvtárak számának rohamos növekedése 1949 utánra tehető. Hálózatba szerveződésükre a SZOT 1958. július 26-i határozata alapján került sor. A szakszervezeti könyvtárhálózatok 1958–1961 között jöttek létre – a lakóhelyi közművelődési könyvtárhálózat mellett – a munkahelyeken; megyénként szakmaközi, Budapesten iparági-ágazati jelleggel.

Elég gyorsan – a kor jellegének megfelelően – megszülettek a központi könyvtárak, hálózatok, pl. Vas megyében 1958. március 31-én, Zala megyében 1959. április 15-én, Komárom megyében 1959. július 1-én, Tolna megyében 1960. júliusában. A titulusuk szakszervezetek... megyei tanácsa központi könyvtára, rövidítve SZMT Központi Könyvtár volt. A központi könyvtárak akkori fő feladata – közelmúltig ható érvénnyel – a szakszervezetekhez tartozó üzemi és intézményi könyvtárak hálózatba tömörítése, ezek rendszeres szakmai, módszertani irányítása és munkájuk támogatása volt.

Ez a feladatmeghatározás kettős célt tűzött ki: egyrészt a területükön működő különböző szakmai, szakszervezeti önálló könyvtárak munkájának operatív építését, tevékenységük összehangolását, másrészt a kisebb üzemek, intézmények részére letéti könyvtárak létrehozását, az ellátó rendszer kialakítását.

A munkahelyi könyvtári szolgáltatások szintjei az alábbiak voltak:

- szakszervezetek megyei könyvtárai (központi könyvtárak) letéti hálózatuk;
- körzeti könyvtárak (szakmai szakszervezetek könyvtárai, központi könyvtárak szervezeti egységei);
- önálló könyvtárak (vállalatok, üzemek szakszervezeti könyvtárai), önálló könyvtárak fiókkönyvtárai.

A központi könyvtárak soha nem zárkóztak el a nyilvános területi feladatoktól, általánossá viszont a 80-as évek végétől vált. Kivételt képez a dunaiújvárosi Munkásművelődési Központ és Könyvtár, melyet 1974-ben nyitottak meg mint az első közös fenntartású, szakszervezeti működtetésű intézményt. (Vasmű Könyvtár, Városi Könyvtár, Körzeti Könyvtár.) Dunaújvárosban ez az egyetlen könyvtár működött, most egy éve került önkormányzati kezelésbe.

Pécsett egészen későn, 1984-ben – éppen a lakossági szolgáltatás jobb megoldása érdekében – a SZOT és a város beruházásában épült meg az új központi könyvtár, amely „1984 májusától kettős funkciójú nyilvános lakóterületi, közművelődési és munkahelyi ellátó könyvtárként” működik.

Vidéki viszonylatban Lovásziban, Bázakerettyén a körzeti könyvtárak közös fenntartásba kerültek a helyi közös tanácsú községekkel, míg a hozzájuk tartozó községek

könyvtárai ennek a közös fenntartású könyvtárnak a letétjei lettek. Ez a rendszer kisebb korrekcióval máig él.

Ellátórendszer kialakításával a 60-as évek végére létrejött egy jól működő letéti könyvtári hálózat, mellyel lehetővé vált a hozzá tartozó üzemek könyvtárainak folyamatos és színvonalas ellátása.

Ez időben a hálózatok önálló könyvtárai is megszilárdultak és fejlődésnek indultak. A SZOT 1970-ben adta ki az „Alapelvek”-et, melyben meghatározta a szakszervezeti könyvtárak feladatait, normatíváit. Könyvtárhálózatunk 1980-ig erős hálózat volt.

A gazdasági válság, a privatizáció és a „hagyományos” szakszervezetek felbomlása súlyosan érintette könyvtárainkat. Fenti okok miatt a munkahelyi könyvtárak egy része megszűnt, ill. megszűnik, a vállalatok jelenlegi helyzetükben nem tudják fenntartani és működtetni könyvtáraikat, bár a letétek fele ma is él.

A SZOT megszűnésével, az új szakszervezeti tömörülések, köztük az MSZOSZ megalakulásával gazdtalanok maradtunk. A VIKSZ (Vagyont Ideiglenesen Kezelő Szervezet) időlegesen vállalta a működtetést, de 1993. júniusában lemondott a szakszervezeti intézményekről. Eddigi működése során soha nem állt ilyen közel az intézményhálózat a megszűnéshez.

Korábban (1990. november 27-ei bejegyzés) az intézményi érdekvédelem céljára létrehozott Szakszervezeti és Munkahelyi Művelődési Intézmények Egyesülete vállalta a könyvtárak és művelődési házak működtetését. Jelentős lépés volt a származtatott jogi személyiséget biztosító alapító okirat kiadása. Ezzel az intézmények jogi státusza elfogadhatóan rendeződött.

A régió valamennyi (9) megyéjében működött szakszervezeti megyei könyvtár a rendszerváltozás időszakában. 1995-re számuk 6-ra csökkent. (Baranya, Fejér, Komárom-Esztergom, Tolna, Vas, Zala). 3 intézmény integrálódott az önkormányzati könyvtárba.

Elsőként és minden valószínűséggel példaértékűen Kaposváron jött létre az egységes közművelődési könyvtári rendszer, mely magába foglalja a korábban önálló intézményként működő Megyei és Városi Könyvtárat, valamint a Szakszervezetek Somogy Megyei Könyvtárát.

A korábbi központi könyvtár állományából hozták létre a Könyvtári Ellátó Szolgálatot, és alakítottak új lakóhelyi fiókkönyvtárat.

Másodikként 1993 első félévében Győr-Moson-Sopron megyében a Soproni Körzeti Könyvtárat integrálták a városi könyvtárhoz fiókkönyvtári és munkahelyi ellátó feladatokkal. A központi könyvtár Győrben működött, és a Győri Városi Könyvtárhoz integrálódott, megőrizve munkahelyi ellátó rendszerét.

A Szakszervezetek Veszprém Megyei Könyvtára 1994. december 31-től lett önkormányzati könyvtár. A Veszprémi Művelődési Központ Rózsa úti klubkönyvtáraként működik tovább. Hálózatukat felszámolták, ellátórendszert nem működtetnek.

A Szakszervezetek Megyei Könyvtáraként működő megmaradt 6 intézmény helyzete, működése, útkeresése, gondjai és eredményei sok vonatkozásban hasonlóak, másrészt jelentős eltéréseket mutatnak.

A fenntartási költségek ügye sem problémamentesebb. 1989-ben még a SZOT Kulturális Osztálya döntött az állami támogatás odaítéléséről. Az ezt követő időszakban szinte évenként változott az elosztó szervezet. A fenntartókból összehívott „grémium”, majd az intézményvezetők közül delegált Öngazgató Szakmai Szervezet (ÖSZSZ), majd pedig 2 évig a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány döntött az intézményeknek juttatott állami támogatásról.

Az Egyesület irányításával és közreműködésével folyó lobbyszás eredményeként 1995-től ismét az ÖSZSZ Választmány dönt a csökkentett, majd szinten tartott (még a hivatalos infláció mértékével sem növelt) céltámogatás odaítéléséről.

A 6 intézmény esetében a támogatottság mértéke is változatos, igazodik az adott intézmény viszonyaihoz és tevékenységéhez.

Az intézményvezetők munkáltatói joggyakorlója az SZMMIE Elnöksége. A munkatársak vonatkozásában a könyvtárvezető a jogkör gyakorlója. Az intézmények dolgozóira nem vonatkozik a közalkalmazotti törvény.

A dunántúli régió könyvtárai közül az épületek tulajdonjoga az alábbi:

– Szakszervezetek Tolna Megyei Könyvtára – Autonóm-ÉSzt-SZEF (hármás tömörülés);

– Szakszervezetek Vas Megyei Könyvtára – MSZOSZ;

– Szakszervezetek Komárom-Esztergom Megyei Könyvtára – még át nem adott szakszervezeti tulajdonú MSZOSZ kezelésű épület.;

Különálló épületben két intézmény működik – ezek állami tulajdonban vannak:

– Szakszervezetek Baranya Megyei Könyvtára;

– Szakszervezetek Zala Megyei Könyvtára.

Állami tulajdonjogú, szakszervezeti kezelői jogú (MSZOSZ), a Szakszervezeti Székházzal közös épületrészben:

– Szakszervezetek Fejér Megyei Könyvtára.

A különálló épületben működő Baranya és Zala megyei könyvtárak csak a saját rezszi költségeit fizetik, ezzel együtt vállalniuk kell az épület üzemeltetésével és állandagmegóvásával kapcsolatos költségeket is.

A székházakban működő könyvtárak külön – helyi – megegyezés szerint ún. „ingatlankezelési költséget” fizetnek havonta, mely tartalmazza a rezsiköltség mellett a ház fenntartási költségeiből a négyzetméterenként rájuk eső részt. (Porta, telefonközpont, felújítás stb).

A szakszervezeti vagyonvita kapcsán az Országgyűlés az 1990. évi LXX. törv. 3. §. alapján úgy határozott, hogy újabb döntésig az állami tulajdonú, de szakszervezeti használói jogú ingatlanok tulajdonviszonya át nem ruházható! A régióban 3 könyvtár (Baranya, Fejér, Zala) önkormányzati integrálódásának évek óta ez az akadály.

Szakember-ellátottság, létszámadatak alakulása

A rendszerváltozás idején átlag 6-7 fő dolgozott a központi könyvtárakban. Pécs kivétel volt a maga 14 fő dolgozójával. A hagyományos szakszervezeti ellátó funkció csökkenésével, az anyagiak beszűkülésével a létszám fokozatosan, egyes helyeken hirtelen csökkent. Szembetűnő a főfoglalkozású könyvtárosok számának apadása. Jelenleg a 3 főfoglalkozású könyvtáros az átlag, esetleg még 1 fő megbízási díjas dolgozik.

1995-ben:

Pécsen 5 fő főfoglalkozású könyvtáros + 1 fő egyéb

(1996-ban már 3 fő főfoglalkozású + 1 fő takarítónő);

Tatabányán 2 főfoglalkozású könyvtáros + 2 fő egyéb rész munkaidős;

Székesfehérváron 3 fő főfoglalkozású könyvtáros + 1 fő egyéb rész munkaidős;

Szombathelyen 4 fő főfoglalkozású könyvtáros + 2 fő megbízási díjas és

Zalaegerszezen 3 fő főfoglalkozású könyvtáros dolgozott.

A jelenlegi létszámot a meglévő feladatokhoz viszonyítva szinte mindenki „éppen elégségesnek” tartja, további csökkenés már működésképtelenséget okozna.

A nyitvatartási napok, órák száma általában 5 nap, heti 30-32 óra.

A központi könyvtárakon túl, az általuk működtetett letéti könyvtárak nagy része ma is nyilvános, lakóterületi ellátást biztosít. (Bányászkerzetek, puszták, kisteleplülések.)

Szolgáltatások

Általános vélemény, hogy a hagyományos (letéti) ellátó funkció beszűkülésével párhuzamosan nőtt a helyi lakosságot ellátó szolgáltatások száma. Ez a hálózati és központi könyvtár működési és forgalmi adatainak statisztikájából is kitűnik.

Nyilvános szolgáltatások: (általános, mindenütt megvan)

- kölcsönzés;
- tájékoztató szolgáltatás;
- helybenolvasás;
- témafigyelés;
- irodalomkutatás;
- reprográfiai szolgáltatás.

Több helyen van videofilm kölcsönzés, köztük a munkavédelmi videofilmek megállapodás alapján történő biztosítása (ezt egyedül e könyvtárak vállalták fel). Újdonság a tatabányai központi könyvtárban a jogi szakrészleg és dolgozószoza; Székesfehérváron pedig naprakész törvénytár is a szolgáltatások közé tartozik. Szombathelyen „Sikerkönyvtár” működik, Zalában a mozgáskorlátozottak részére alakítják át az épületet.

Az ellátórendszerek az üzemi letéteket ellátó szolgáltatásokat nyújtanak: a központi könyvbeszerzés, állománycsere, stb. minden megyében funkcionál. A letétek fokozatos megszűnésével újabb szolgáltatások születnek: pl. a visszaáramló nagyszámú értékes könyvből iskolai letéteket hoztak létre (8) Komárom megyében. Baranya megyében a szakszervezeti központi könyvtár kezdeményezésére és adományai alapján több iskolai könyvtárat alakítottak át nyilvános községi könyvtárrá.

A munkahelyi környezetten kívül a Baranya és a Fejér megyei Szakszervezeti Könyvtár működtet ellátórendszert a kis lélekszámú községekben: Baranyában 15, Fejér megyében 7 településen. E tevékenységet folyamatosan bővítik. 1996-ban a Nemzeti Kulturális Alaptól támogatást nyertek a letéti szolgáltatás bővítéséhez.

Vállalkozások

Tudomásul kell vennünk, és az eddigi példák is ezt támasztják alá: csak azok a könyvtárak tudnak fennmaradni, amelyek kényszerűségből „vállalkozói” könyvtárakká tudnak átalakulni, azaz „megtermelik” költségvetésük hiányzó részét. Ez az igénybevevő szervezetek, állampolgárok, szponzorok támogatásával, térítéses szolgáltatásokkal érhető el.

Vállalkozásokra azért van szükség, mert a költségvetésünk 50%-át kapjuk állami támogatásként. Ennek olyan hatása is van, hogy „rákényszerültünk” az „új” gondolkodásra, a konstruktív cselekvésre, amely közvetve a tartalmi munka, a könyvbeszerzés, a szolgáltatások anyagi bázisát is megteremti.

Be kellett látnunk, hogy a szolgáltatások színvonala pénzbe kerül, amit részben meg kell keresnünk. A vállalkozás akkor nem megy a tartalmi munka rovására, ha valamilyen ponton kapcsolódik a könyvtári tevékenységhez. (Szóhasználatunkban a vállalkozás nem azonos a jogi értelemben vett vállalkozási tevékenységgel.)

Minden megyében más és más körülmények között működnek a könyvtárak, abban azonban feltétlenül azonosak, hogy gyűjteményeik – melyeket több mint 40 éve gyarapítanak – részei a magyar kulturális örökségnek. Mivel ellátóközpontként működtek, egyes területek irodalma nagy példányszámban található meg (klasszikus, kötelező, társadalomtudományi irodalom stb.). A használói sajátosságából fakadóan a más könyvtárakból már kikopott és ma is fontos, keresett művek megtalálhatók könyvtárainkban. Az integrált három intézmény esetében az átvevő könyvtárak nagyon jónak ítélik az átvett könyvgyűjteményt.

A könyvtárak jövőjét illetően egységes ajánlást nem lehet megfogalmazni az eltérő körülmények miatt. Ezért célszerűnek látszik, hogy minden megyében közös tervet készítsenek arra: milyen módon illeszthető a központi könyvtár a megye könyvtári vérkeringésébe. Részt vállalnának könyvtáraink a nyilvános lakóterületi feladat ellátásában.

Kibővíthetők az ellátórendszeri feladatok, kiterjeszthetők a szolgáltatások kisteleplésekre, iskolákra szociális, egészségügyi intézményekre. Felvállalhatók volnának főiskolák, egyetemek, magániskolák könyvtári feladatai. Fokozottabb részvétel lenne lehetséges a megye könyvtári kölcsönzésében.

Az átmeneti időszak elhúzódása miatt (ld. tulajdonviszonyok rendezetlensége) fokozottabb együttműködés szükséges helyben a nyilvános könyvtárak és fenntartóik, az önkormányzatok között.

A szakma szorgalmazza, hogy az állami tulajdonú épületben működő intézmények működtetői kapják meg a tulajdonjogot, mert ez a továbblépés egyetlen útja. Addig is célszerűnek látszik (ahol erre lehetőség nyílik) egyes intézmények közös működtetése, ezzel is előkészítve az esetleges integrálódást.

Összegezés

Könyvtárosaink évek óta azon munkálkodnak, hogy a 40 év alatt kialakított, értékes gyűjteményüket meg tudják őrizni a kulturális örökség részeként a köz javára. A legváltásosabb időszakokban is gyarapították állományukat, keresték az új feladatokat, és keresték a megoldást.

Meggyőződésünk, hogy a már integrálódott intézmények *akkor és ott* jól döntöttek. A többiek számára ez az út különböző okok miatt nem volt járható. Az akadályok ma is megvannak. A cél mindenképpen az lenne, hogy ezek az intézmények is szerves részét képezzék megyénk könyvtári struktúrájának.

Ma még nem látszik, hogy mikor és mi módon hidalhatók át a problematikus kérdések (tulajdonjog, finanszírozás stb.). Azt viszont elfogadhatatlannak tartjuk, hogy az intézményvezetők felelőssége legyen egy olyan probléma megoldása, melyet nem ők idéztek elő, s eszközeik, lehetőségeik sem elégségesek a megoldáshoz.

Reméljük, ehhez sikerül partnerként megnyernünk az önkormányzati könyvtárakat és rajtuk keresztül fenntartóikat. Erre látunk garanciát abban, hogy bennünket is meghívtak ebbe a vizsgálatba.

1995.

Ország	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK				
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	lelárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hoz. zárlatulás összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	ellátott dolgozók száma összesen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
BARANYA		48	8	204 083	1 495	859 650	398 000	5 612	40 500	38 359	120 077	3 6705
FEJÉR		37	30	522 835	10 100	4 700 531	300 200	16 962	147 254	96 882	299 632	7 4537
GYŰR-MOSON-SOPRON		52	5	139 695	811	603 391	530 000	3 784	26 930	23 599	67 157	22 128
KOMÁROM-ESZTERGOM		45	7	187 769	1 208	818 598	0	6 649	41 264	29 077	90 112	1 5139
SOMOGY		23	3	76 820	1 828	187 971	65 000	1 093	10 466	7 345	27 639	9477
TOLNA		35	2	122 144	820	592 835	343 000	3 338	17 165	16 300	29 154	5669
VAS		40	2	126 412	1 372	1 007 113	361 000	5 918	43 664	38 489	144 019	1 1064
VESZPRÉM		18	7	177 490	308	234 919	0	3 817	19 829	12 963	83 886	8 342
ZALA		70	5	189 358	786	716 009	0	6 727	25 893	25 020	67 270	1 5798
ÖSSZESEN		368	69	1 379 758	18 729	9 721 017	1 997 200	53 900	372 965	288 534	928 946	199 069

1993.

Sorszám	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK				
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	lelátás vett áll. egys. sz.	áll. gyűjtem. összege összesen	vállalati hoz. zárlatús összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	elilótt dolgozók száma összesen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
	BARANYA	69	11	249 325	2 120	819 416	366 834	6 227	38 432	34 640	100341	46 309
	FEJÉR	48	38	599 053	8 472	3 054 270	431 660	17 100	157 502	97 447	413 245	79 626
	GYŐR-MOSON-SOPRON	71	12	319 408	4 606	1 959 450	503 917	6 385	47 345	40 110	140 110	29 938
	KOMÁROM-ESZTERGOM	53	10	299 340	1 889	686 786	214 640	7 202	54 266	36 674	112 424	10 862
	SOMOGY	41	3	110 468	569	177 952	47 000	1 365	12 664	10 262	38 815	8 416
	TOLNA	38	3	127 464	1 024	547 306	330 750	3 245	17 216	16 771	33 041	6 158
	VAS	66	5	181 992	2 655	1 130 005	447 550	7 916	69 780	63 109	298 690	15 946
	VESZPRÉM	33	11	304 488	3 549	888 395	119 500	7 558	61 708	48 611	236 530	11 804
	ZALA	90	9	266 141	3 699	869 275	4 440	11 030	41 288	38 462	94 694	18 734
	ÖSSZESEN	509	102	2 457 679	28 583	10 132 855	2 466 291	68 028	500 201	386 086	1 467 890	227 793

1991.

Sorszám	Mégye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK			
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	leltárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hozzájárulás összege	beiratkozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
	BARANYA	78	17	308 960	3 505	625 350	584 870	9 944	55 184	48 543	136 312
	FEJÉR	76	46	658 767	11 350	2 235 982	304 832	21 372	207 218	126 794	494 200
	GYŰR-MOSON-SOPRON	112	15	109 337	6 121	892 309	853 500	11 479	90 346	69 044	238 621
	KOMÁROM-ESZTERGOM	68	21	333 981	4 757	1 602 930	204 664	11 971	81 940	63 092	214 509
	SOMOGY	64	6	204 002	1 067	146 841	97 260	4 171	28 253	24 999	72 496
	TOLNA	51	6	175 824	4 281	652 568	632 210	7 426	45 050	42 831	82 910
	VAS	91	11	240 639	5 138	1 120 191	461 580	11 231	96 585	80 289	368 590
	VESZPRÉM	60	15	403 648	6 935	1 083 507	352 180	14 258	94 832	75 346	312 657
	ZALA	100	9	275 820	3 313	730 037	143 188	24 894	63 251	58 718	144 087
	ÖSSZESEN	700	147	2 710 978	46 467	9 089 715	3 634 284	116 746	762 659	589 656	2 064 382

1989.

Sorszám	Megye	MŰKÖDÉSI FELTÉTELEK						FORGALMI ADATOK				
		szolg. helyek száma összesen	könyvtárak száma összesen	áll. egys. sz.	lelárba vett áll. egys. sz.	áll. gyarap. összege összesen	vállalati hozzájárulás összege	beirakozott olvasók száma	látogatók száma	kölcsönző látogatók száma	kölcsönzött áll. egys. száma	ellátott dolgozók száma összesen
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
	BARANYA	131	37	583 554	15 043	1 458 892	594 104	24 315	162 710	132 168	385 507	69 478
	FEJÉR	93	77	754 073	22 830	2 156 983	556 589	33 324	275 630	188 793	693 745	60 962
	GYŰR-MOSON-SOPRON	134	38	535 064	14 474	1 245 490	968 858	25 633	191 916	166 993	517 804	89 357
	KOMÁROM-ESZTERGOM	90	31	394 787	12 027	1 676 026	330 548	13 366	54 112	39 988	155 993	21 758
	SOMOGY	70	17	240 240	4 693	367 953	394 250	8 850	70 062	57 629	93 758	38 939
	TOLNA	63	10	188 689	6 542	820 861	361 898	10 110	68 980	61 387	121 884	34 358
	VAS	101	20	216 276	10 986	1 049 870	336 134	12 514	104 154	69 824	238 259	41 825
	VESZPRÉM	65	32	468 607	13 869	1 057 880	532 304	25 965	168 865	129 472	466 627	45 145
	ZALA	100	25	271 739	5 960	694 760	165 499	25 489	101 796	63 145	152 035	49 595
	ÖSSZESEN	847	147	3 653 029	106 424	10 528 715	4 240 184	179 566	1 198 225	909 399	2 825 612	446 410